

ARKEOLOGI I NORR 11

ARKEOLOGI I NORR 11

2009

ARKEOLOGI I NORR 11

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
sällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Tryckt med bidrag från Vetenskapsrådet

Omslagsbild:

Guldring från Para. Foto: Maria Lindeberg

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet
SE-901 87 Umeå, Sverige

Redaktör:

Per H. Ramqvist
epost: per.ramqvist@arke.umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå
2009

Innehåll

Per H. Ramqvist

Förord v

Sven-Donald Hedman

Gammal-äldre-äldst. Något om
Norrbottens mesolitikum 1

Ola George

Guldålder i Para. Ett folkvandringstida
gravfält vid Ångermanälven 23

Peter Persson

Centralorter i Västernorrland under järnåldern 53

Per H. Ramqvist

Hampnäs-toften. Tradition eller förnyelse? 93

Lars Liedgren & Lars Östlund & Torbjörn Josefsson

Samisk byggnadskultur - timrade kåtor
och exemplet Bläckajaure 115

Anders Huggert

Guldsmide i senmedeltidens Umeå 145

Kaisa Lehtonen

Etukämppä i Euraåminne. En bas för säljare och
fiskare på stranden till den forntida Paneliaviken 159

Kurt A. West & Rabbe Sjöberg & Runar Nieminen

Stenkompassernas ålder i Österbottens kustlandskap 181

Förord

Det är mycket glädjande att få presentera ytterligare en volym av Arkeologi i norr. Kronologiskt omfattar volymen allt från det äldsta vi kan finna i norr till den nyare tidens stenkompasser. *Sven-Donald Hedman* sammanställer bl. a. nyare dateringar av brända ben från mesolitiska boplatser i Norrbotten. Metoden att datera brända ben har inneburit och kommer att innebära mycket stora framsteg inom nordlig arkeologi. Det gäller såväl nya dateringar som om- och nydateringar av äldre undersökta gravar och boplatser.

Den första järnåldersgraven från sen folkvandringstid i Ångermanland med guldföremål påträffades och undersöktes 2007 i Para, Sångas socken. *Ola George* presenterar den i sin artikel ”Guldålder i Para”. Graven är den yngsta av hittills tre daterade gravläggningar på ett gravfält som delvis rasat ut i älven och som fortsatt håller på att rasa. I graven fanns brända ben av en vuxen man och förutom en spiralguldring framkom en rad mer exklusiva föremål såsom agraffknappar, björnfalanger, handtagskam, bälte delar, spelpjäser och brända ben från ett flertal djur. Detta är en sedan tidigare närmast okänd uppsättning längs Ångermanälven och fyndet är viktigt ur flera synpunkter.

En del av ADIN (Arkeologiska Databaser I Norrland) publicerades 2000 av undertecknad och den omfattade samtliga arkeologiska undersökningar i Norrland under perioden 1950-1995. Under de senaste åren har *Peter Persson* genom Läns museet Västernorrlands försorg, kompletterat den för Västernorrlands län (dvs landskapen Medelpad och Ångermanland). Denna databas ligger till grund för hans artikel om ”Centralorter i Västernorrland under järnålder”. Av betydelse i analysen är också högarnas och gravfältens storlek. Av de sammanlagt 26 områden som kan pekas ut som någon slags centralområden var några sannolikt större och mer betydelsefulla än andra. Här kan man tänka sig att de utpekade områdena utgör olika grader av herravälden med olika typer av ekonomisk, social, religiös eller judiciell funktion. Analysen öppnar således dörrarna till nya och intressanta frågeställningar.

Ramqvist presenterar fyndplatsen för den s. k. Hampnäs-toften som på 1920-talet hittades i Själevad sn, strax söder om Örnsköldsvik. Det är en sittbräda till en farkost av samma typ som den berömda danska Hjortspring-båten. Dateringar och konstruktion överensstämmer mycket väl. Fram till 2001 var det oklart var toften verkligen hade hittats. Men genom aktiva ortsbör lyckades man spåra en person som på 1930-talet fått platsen utpekad för sig. Genom grävning och ¹⁴C-datering av virke på fyndplatsen kunde konstateras att sagesmannen hade helt rätt i sin platsangivelse. Men några fler delar av någon båt hittades förstås inte. Av flera skäl stod det klart att båten hade förlit under 200-talet f. Kr. och att den påträffade sittoften flutit omkring i havsviken för att slutligen ha sjunkit på, den gången, ca 11 meters djup. I artikeln diskuteras också vad fyndet kan ha för betydelse i den norra kanten av den norröna bebyggelsens utbredningsområde. Det är högst sannolikt att båttypen användes lokalt i området under förromersk järnålder, men om den anknyter till de betydligt äldre avbildningarna av båtar som finns på de nordliga hållbilderna, är oklart.

Lars Liedgren, Lars Östlund och Torbjörn Josefsen presenterar ett tvärvetenskapligt perspektiv på den yngre samiska byggnadstekniken. I Bläckajaure, Arjeplog sn undersöktes helt infallna och kraftigt murkna rester av en åttkantig timrad kåta belägen i en urskogslignande miljö. Den unika kåtan visar på en sällsynt och tidigare ej dokumenterad konstruktion. Resultaten av undersökningen samt analyserna av de många kulturspåren på trädstammar i omgivningen (bl. a. barktäkt och bläckning), visar att kåtan använts i ca 100 år under 1700- och 1800-talen. Genom dendrodateringar framgick det även att kåtan blivit reparerad i den sena fasen. Undersökningen är ett viktigt bidrag till en mycket dåligt dokumenterad samisk byggnadstradition och visar att man med noggranna tvärvetenskapliga undersökningar kan komma åt många intrikata detaljer i kåtornas konstruktion.

Anders Huggert belyser det senmedeltida rurala finsmidet i Västerbottens kustland genom ett fynd av en ”multigjutform” i täljsten för två fingerringar och tre prydnadsbeslag. Gjutformen hittades 1954 vid plöjningsarbeten i Sörfors, strax V om Umeå. De från början av nyare tid kända landsguldsmederna i kustlandet kan således ha haft medeltida föregångare. Detta förhållande kan möjligen ge det samiska

senmedeltida och tämligen omfattande silverinnehavet en delvis ny relief. De fjällsamiska handelskontakterna gick sannolikt inte ensidigt västerut till de norska fjordbottnarna. Övre Norrlands medeltid är - liksom flera andra perioder - svagt belyst såväl arkeologiskt som historiskt och här finns ofantligt mycket att göra.

Den s. k. Kiukaiskulturen under senneolitikum är ett intressant stycke förhistoria längs Finska Vikens och Bottenhavets kuster. På den flera gånger delundersökta bopplatsen Etukämpä, några mil söder om Björneborg i Satakunta har också *Kaisa Lehtonen* genomfört räddningsundersökningar under senare år. Under Kiukais-perioden har man ansett att de första extensiva odlingsinslagen gör sig gällande. Det är ännu oklart om det under den föregående snörkeramiska perioden verkligen idkades någon form av jordbruk. Den relativt stora bopplatsen i Etukämpä visar dock inga spår efter jordbruk, men framför allt sälfångst och fiske. Intressant är också att sälbenen huvudsakligen stammar från skallar och extremiteter, vilket kan tyda på att det rör sig om en specialiserad säljägarbopplats. På bopplatsen hittades också några enstaka ben från landdäggdjur i form av älg och mård. Bopplatsen bidrar således med viktiga beståndsdelar till tolkningen av den till synes högst komplexa Kiukais-perioden i Finland.

Runt om våra kuster finns en mängd fornlämningar av typen labyrinter och kompassrosor. Dessa maritima lämningars ålder är varierande och en del av åtminstone labyrinterna har anlagts under förhistorisk tid, men merparten har konstruerats under medeltiden och den nyare tiden. Hur det är med stenkompasserna har dock varit lite mer ovisst. I sin artikel visar *Kurt West, Rabbe Sjöberg och Ranar Nieminen* med hjälp av den lichenometriska metoden att den absoluta majoriteten av stenkompasserna i Österbottens skärgård är anlagda under 1600-talet. Sannolikt är de anlagda för att i snärjiga sjöfararsituationer säkerställa kompassriktningen. Detta i ett århundrade då såväl sjöfart som fiske kraftigt tilltog och då den magnetiska kompassen ännu inte var allmångods.

Jag önskar en trevlig läsning och att vi snart igen kan komma ut med nya intressanta resultat från forskningen kring de nordliga regionernas ännu i så mycket utforskade kulturhistoria.

Per H Ramqvist